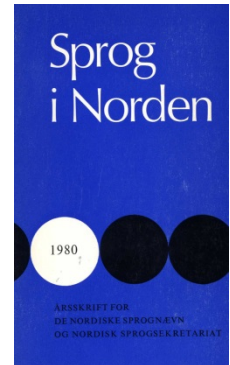

Sprog i Norden

Titel: Framandorda og norsk språkutvikling i nyare tid
Forfatter: Oddrun Grønvik
Kilde: Sprog i Norden, 1980, s. 39-60
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Framandorda og norsk språkutvikling i nyare tid

Av Oddrun Grønvik

Mellom dei nordiske landa er Noreg eit av dei som har gått lengst når det gjeld å tilpassa framandord til det heimlege språket. Det har bakgrunn i norsk historie dei siste 150 åra, både når det gjeld språket og samfunnsutviklinga elles. For å få fram dette perspektivet har eg behandla fornorskinga av framandord kronologisk, frå dei første freistnadene på å skilja ut eit eige norsk skriftmål og fram til i dag.

Eit problem er kva som etter kvart skal reknast som framandord, og kva som skal reknast som norsk. Grensa flyttar seg etter som orda kjem i bruk og blir tilpassa norsk språk-system. Men det held ikkje å sjå berre formelt på kva framandord er. Dersom rota er ugiennomsiktig, blir ordet gjerne opplevt som framandt sjølv om det har stått i ordlista i 100 år i norsk form. Eg har teke med dei orda som er klassifiserte som framandord i rettskrivningslærene og språkreformane, m.a. fordi det er interessant å sjå kva som har blitt rekna som framandt til ulike tider.

Dei unødvendige bokstavane

I "Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære" (1826) gjekk Rasmus Rask m.a. inn for å fjerna framande lydteikn i heimlege ord. Han ville ha *c, g, x, z* ut av det danske alfabetet, og innføra lydrett skrivemåte av vanlege framandord, som *sjampanje, salme, sekretær, møbel*. Meiningsfellen til Rask, N. M. Petersen, ville i tillegg innføra konsonantfordobling som eit middel til å skilja ord som elles fall saman, og innskrenka bruken av stum *d*.

Framlegga til Rask og Petersen fekk snart støtte av språkinteresserte folk i Noreg. Her vart viljen til å endra ei tung og upraktisk rettskriving styrkt av både nasjonale og demokratiske omsyn. Rettskrivingsreformer ville skilja ut norsk frå dansk, og gjera skriftmålet lettare å bruka for folk med lite skulegang. For Henrik Wergeland var det like rett å skriva *Filosofi* og *Kritik* i staden for *Philosophie* og *Critique*, som å skriva *Skog* i staden for *Skov*.

Forfattaren og skulemannen Mauritz Hansen innførte i 1837 den ortofone skrivemåten etter prinsippa til Rask i 5. utgåve av grammatikken sin. Hansen gjorde mellom anna framlegg om *Losji*, *Sersjant* og *Løytnant* i staden for *Logis*, *Sergeant* og *Lieutenant*. Men Hansen møtte motbør. Då sju gymnasiastar same året nytta rettskrivinga hans til examen artium, "blev (det) dem paalagt ved en særskilt Prøve at godtgjøre, at de kjendte den sædvanlige". Året etter sende Kyrkjedepartementet ut eit rundskriv og forbaud boka til skulebruk.

Det gjekk over tjue år til før dei framande bokstavane kom på vikande front i Noreg. Då var mange skulefolk opptekne av å få reformar i rettskrivinga, og ein av dei, overlærer Knud Knudsen, sende i 1860 eit framlegg til departementet om endring av rettskrivingsreglane. Han formulerte grunnsynet sitt slik:

"Den nyere Retskrivnings Grundtanke er, at hver Lyd skal have et Tegn (Bogstav) og hvert Tegn kun betyde en Lyd."

Punkta var desse:

1. i Afskaffelse av stumt e;
2. i Afskaffelse av Fordobling af e, i og u til Betegnelse af Stavelsens Lengde;
3. i Afskaffelse av c, ch og q som Tegn for k;
4. i Afskaffelse av ph som Tegn for f;
5. i Godkjendelse av j for i i de saakaldte Tvelyd."

Punkt 1—4 vart tilrådde av departementet i eit rundskriv av 18.2.1862, etter at saka hadde vore til høyring mellom universitets- og skulefolk.

Aasens norske grammatikk og framandorda

Parallelt med fornorskingsarbeidet til Knudsen og andre, hadde Ivar Aasen gått laus på spørsmålet om eit norsk språk frå ein annan synsvinkel. Aasen ville byggja opp eit norsk skriftmål frå grunnen, med lydlære, formlære og setningslære. Han ville byggja på målføra og bruka *mønsterformer*, dvs. former som kunne binda landet saman, og ikkje setja fram ein dialekt som førebilete. Difor kunne han heller ikkje følgja ortofoni-tilhengjarane fullt ut. Det var uråd når han skulle finna former som kom til uttrykk i mange ulike uttalar. Aasen godtok t.d. noko meir bruk av stumme konsonantar enn Knudsen ville ha.

Aasen var samd med Knudsen i at *c, q, x, z, w* ikkje trongst i moderne norsk, og brukte ikkje desse bokstavane anna enn i framandord.

I 1864 kom Norsk Grammatik. I kapitlet om ordformer drøfta Aasen til sist framandorda. Han peikte på at framandord i norsk som i andre språk hadde kome inn og blitt tilpassa den heimlege språkforma i endingar, lydstillingar og trykk. Framandord som hadde glidd inn i språket, var det ingen grunn til å halda ute. Men Aasen var uroleg over dei nye framandorda som kom inn, og det i slike mengder at den naudsynte tillempinga vart hindra. Særleg fann han ord som braut med norske trykkreglar støytande, t.d. tostavingsord med trykk på siste staving, som *Figur, Natur, Papir, Idee*. I framandord på meir enn tre stavingar, som *Manufaktur, Arrangement, Konstitution*, vart uttalen ofte ustø. Han likte heller ikkje ord med framande lydar, t.d. *jaloux, Genie, Chaussee, Billet*. Den framande trykkfordelinga blir framleis rekna som korrekt uttale.

Men hovudinnvinginga mot framandorda var at rota var ugjennomsiktig, slik at folk ikkje kunne slutta seg til tydinga. Framandorda skapte ugreie i bøyingssystemet, hindra framveksten av nye norske ord og fortrengde norske ord som alt var i bruk.

Både Aasen og Knudsen rekna meir for framandt enn ein gjer i dag. Båe ville diverse franske og tyske førestavingar og

avleiingsendingar til livs. Knudsen uttalte seg mot *an-, be-, er-, bi-, for-, ge-, -agtig, -haftig, -hed, -ige, -inde, -isk*. Aasen gjekk også mot *-heit, -else* -(e)ri.

Når det gjeld bøyingsverket, nemnde Aasen at framandord på *-ion, -ur* og *-tet*, som etter opphavet burde ha hokjønn, blei hankjønnsord på norsk, truleg på grunn av påverknad frå dansk. Ein heil del framandord vakla mellom hankjønn og hokjønn, og dermed mellom *-ar* og *-er* i ubestemt fleirtal. Somme substantiv frå engelsk tok med seg fleirtalsforma over i norsk eintal: døme var *turnips* og *potetes*. Aasen nemnde og landsnamn på *-en* og *-et* (*Italien, Tyrkiet*) som namn som burde få ei norsk form.

Verb på *-era* (*studera, justera*) plasserte han saman med *-a*-verba, den største klassa svake verb, men nemnde at dei ofte får *-te* i fortid, dvs *studerte* i staden for *studerade* i Aasen-normalen.

Aasen såg det slik at dei nye framandorda først og fremst konkurrerte med det norske ordtilfanget, som var i ei trengd stilling frå før. Han la hovudvekta på å unngå dei, og interesserte seg lite for å tilpassa dei til norsk. Når han brukte framandord, bøyde han dei etter norsk formverk.

Rettskrivingsreglane til J. Aars

Rundskrivet av 1862 var det første pålegget frå departementet om visse rettskrivingsreglar. I 1866 kom *Retskrivningsregler til Skolebrug* av J. Aars. Her går arbeidet for å få vekk dei framanda bokstavane vidare, like mykje for å rydda opp i norsk-dansk stavesett som for å gjera noko med framandorda. I tillegg til reglane frå 1862, frårår Aars *z, x* og *w*:

“Tegnet *x* for *ks* begynner tildels at blive afskaffet”, nemner han. Og likeins for dei to andre.

Aars går og til felts mot stum *h* bortsett frå i somme ord av gresk opphav, som *Theater*, og mot stum *d* der *d-en* ikkje høyrer med i ordstammen (*Provins*, ikkje *Provinds*).

Når det gjeld framandord, innfører Aars som tommelfingerregel at dei orda som er alminneleg kjende og brukte, skal skrivast etter vanleg rettskriving. Andre framandord skal skri-

vast som på det språket dei høyrer til, og her nemner Aars særleg franske ord som *jaloux, Chef, Marche, Present*. Men der uttalen har endra seg etter norsk skikk, skal ein likevel skriva ordet rett fram etter uttalen: *religiøs, Inspektør, Kaptein*.

Autorisert rettskriving frå 1885

I 1885 autoriserte departementet 7. utgåve av "Norske rettskrivningsregler av J. Aars" til skulebruk. Dermed fekk norsk-dansken faste skrivereglar.

I tida frå 1866 hadde det vore små tillegg og endringar i skrivemåten av framandord, men status var ikkje mykje endra i 1885. Av nye ting kan ein merka seg at *s* hadde teke til å dukka opp i innlyd der det før var *c* (*magnetisere*, men *musicere* osv). *x* stod att berre i *ex-* og sjeldne framandord (*orthodox, extract*). *w* stod att berre i eigennamn og engelske ord som *whist* og *whisky*. *z* stod att i *czar*, ord på *zoo-* og italienske ord som *scherzo*, elles vart det skrivi *s* (*Magasin, Basar, Sirat*).

Konsonantfordoblinga i framandord vart gjennomført litt tilfeldig, men hovudregelen var konsonantfordobling der det fanst i opphavsspråket: dvs. *debutere, kontrollere, parallel*.

Ved somme viktige lydovergangar var stavemåten ikkje fornorska. Det galdt først og fremst *c* for */s/* i framlyd og innlyd, og dei mange skriftlege uttrykka for norsk */sj/*: *sch, ch, j, g*, og *cion, -sion, -ssion, -tion* for endinga */-sjon/*. Omskrivinga av somme franske vokalar og diftongar og nasale konsonantar var heller ikkje sett i system.

Framandord og rettskrivingsreformer

I åra framover, fram til arbeidet med læreboknormalen av 1959, vart det gjennomført større rettskrivingsreformer i dei to skriftmåla, som også skifta namn i perioden. For å gjera det meir oversiktleg kjem eg til å omtala skriftmåla som bokmål og nynorsk, sjølv om dei først fekk dei namna i 1929.

I dei støfre reformane kom arbeidet med framandorda inn som eit underpunkt. Framandorda vart så langt råd tekne med i dei allmenne endringane i lydverk og formverk, etter

som dei kom. Men det vart også nødvendig å gjera nokre særreformer for desse orda.

Ved sida av den varsame offisielle normeringa gjennom rettskrivingsreglane, gjekk det føre seg ei privat fornorsking av dansken mot slutten av førre hundreår. Nynorsken var på veg inn i skulane som bruksmål. Om den statlege kontrollen med opplæringsmålet skulle haldast ved lag, trongst det reformar i rettskrivinga.

I 1898 gav Aars, Hofgaard og Moe på oppmoding frå Kyrkjedepartementet ut ei utgreiing om rettskrivinga, "Om en del rettskrivnings- og sprogsprosmål". Den skulle leggjast til grunn for ein større reform av norsk-dansken.

I denne utgreiinga blei framandorda sorterte i tre grupper: dei vanlege og mykje brukte som burde få norsk form, dei som ikkje var ønskjelege og difor ikkje burde få norsk form av di dei då var vanskelegare å bruka, og fagorda som hørde til i mindre språkmiljø. Sjølv om det vart formulert allmenne reglar for korleis framandord skulle skrivast på norsk, skulle reglane slett ikkje gjelda for alle orda. Dermed vart det i praksis nødvendig med detaljvedtak om korleis kvart ord skulle stavast. Nokon måtte avgjera kva for ei gruppe eit nytt ord fall i, og når eit gammalt skifta 'klasse'.

Elles gjekk forfattarane radikalt til verks. Av pedagogiske grunnar gjekk dei inn for å skriva *c*=/s/ med *s*, og skriva *sj* for alle dei framande skrivemåtane av /sj/-lyden bortsett frå somme unntak. Dei ville og bruka dobbeltkonsonant i framandord etter den norske regelen om dobbeltkonsonant etter kort vokal i trykksterk staving.

Forfattarane peikte på at ein del framande substantiv tok med seg ei framand fleirtalsbøying inn i norsk. Døme var *konto* — *konti* (el. *kontoer*), *faktum* — *fakta*, *fabrikat* — *fabrikata*, (e. *-er*), *kollega* — *kolleger*, *radius* — *radier*, *kursus* — *kurser*.

Dei nemnde og eit problem som Aasen var inne på: at ein del framande substantiv blir tekne inn i fleirtalsforma, som så blir eintalsform i norsk, t.d. *colli*, *østers*, *slips*.

Framandorda i norsk i førre hundreår var stort sett av latinsk/gresk opphav, franske eller tyske. Mot slutten av hundre-

året tok det til å koma nokre engelske ord også. Alt her i utgreiinga ser ein at det er ord i denne gruppa som må gjennom dei største endringane før dei glir inn. Men når det først er skjedd, er det ingen som kjem på at orda ikkje er norske. Døme er *kjeks, ansjos, sjal, streik*.

Innimellom ber merknadene til grammatikarane bod om at sjølve normen — vanleg norsk uttale — har endra seg. Ein moderne lesar stussar ved å sjå at *k*-en i *auksjon* og *engelsk-mann* skal vera stum, og at *i*-en i *familie* og *million* eigentleg skal uttalast *j*.

Tilhøvet til publikum

I den utførlege utgreiinga til Aars, Hofgaard og Moe, går det stadig fram at eit større problem enn korleis ein skal fornorska framandord, er å få publikum til å godta resultatet. Dette elementet av tautrekking med det tilvande går att i alle rettskrivingsreformane framover.

Det var noko skilnad på behandlinga av framandord i nynorsk og bokmål. Nynorskfolk hadde brote med tradisjonen frå Danmark. Dei ville ha norsk skriftmål, og måtte dei bruka framandord, så skulle dei vera norske i forma. Difor gjekk fornorskinga fortare og lengre i nynorsken enn i bokmålet når eit framandord først kom i bruk. Mellom dei som sokna til bokmålet, fanst heile spekteret av synspunkt, frå inga endring til så mykje og rask fornorsking som råd — av heile språket. Dermed vart det balansegang, også i normeringa av framandord, sjølv om framandorda var eit underordna spørsmål.

Samstundes var det semje mellom leiande språkfolk på begge sider om at det var viktig å unngå unødvendige skilje — mellom anna i skrivemåten av framandord. Dette vart det arbeid med i dei større reformane i 1917, 1938 og 1959.

Frå framande bokstavar til framandord

I 1907 vart det vedteke ein reform for norsk-dansken som la grunnen for det moderne bokmålet. Den bygde på utgreiinga til Aars, Hofgaard og Moe, men fekk langt mindre verknad

for framandorda enn dei hadde gått inn for.

Det viktigaste var kanskje at bokstavane *c, q, x, z, w* no var isolerte til framandorda, pluss nokre eigennamn.

c og *sc* for /s/ vart ståande både i framlyd og innlyd: *central, officer, scene, discipel*.

Lyden /sj/ kunne framleis skrivast med *ch (chef), g (genere), j (jalusi), sch (brosche), si (pension), ssi (mission), ti (direktion)*.

For ein del ord var det innført valfrie former, såleis *allianse (ce), balkong (on)*.

I 1907-utgåva av Aars og Hofgaard, *Norske retskrivningsregler*, er framandorda klassifiserte på ein annan måte enn i utgreinga, nemleg dei heilt fornorska (*sjal, gamasje, paraply*), dei delvis fornorska (*konjunktion, jalusi, procedyre*) og dei som har framand skrivemåte (*apanage, chance, check, lock-out*).

Etter kvart kom nynorsktilhengjarane også til at det var greitt å bruka ein del vanlege framandord. Det var Matias Skards *Nynorsk ordliste* som var godkjend til skulebruk. I 1911 kom det ei ny og sterkt utvida utgåve som inneheldt ein del vanlege framandord, men berre dei som var greie i rettskrivinga. Her var det gjennomført rettskriving utan dei framande bokstavteikna: *assuranse, akkumulator, eksamen, ortodoks, sjokolada, offiser, brosj, sigar, viski*. Skard hadde også *balljon, ballong, basseng, pensjon, losji el. lossi, nøytral*. Den som slår på bokstaven *c*, finn ei lita meiningsytring:

“Bokstavene *c, q, w, x, og z* findes ikke i hjemlige norske ord. Derimot findes de i en hel del fremmedord; og forsaa-vidt slike ord er blitt optat i norsk, er de blit behandlet temmelig regelløst hvad retskrivning angaar baade i riksmaal og nynorsk; enkelte skrives i en mer eller mindre fornorsket form, mens andre skrives saaledes som de skrives i sit hjemland. I ordboken er fremmedord optat kun forsaavidt de pleier skrives uten de nævnte bokstaver. Resten faar man i nynorsk skrive saaledes som de blir skrevet i riksmaal, — indtil man (forhaabentlig om ikke for længe) faar fastslaat *fælles* regler for riksmaal og landsmaal i saa maate.”

Nynorsk hadde tre kjønn, i motsetnad til bokmålet før 1917, som hadde felleskjønn og inkjekjønn. Somme framandord var hokjønnsord, t.d. *komedi, adressa, appelsin, sjokolada, katekisma*. Men dei aller fleste var hankjønnsord eller inkjekjønnsord som i bokmålet.

Frå 1907 hadde verb på *-ere* fortidsforma *-te* på bokmål. Frå 1910 vart det innført valfridom mellom fortid på *-a* og fortid på *-te* på nynorsk, slik at det var mogleg å bruka same bøying på begge mål.

Tilnærming også for framandorda

1907-reformen i bokmålet slo gjennom fortare enn nokon hadde våga å tru på førehand. Samstundes vann nynorsken fram som bruksmål. Dette styrkte trua på at det var mogleg og nødvendig å endra språktilhøva i Noreg. På det grunnlaget tok Kyrkjedepartementet initiativet til ei ny rettskrivingsreform, som skulle få vekk unødvendige skilnader mellom skriftmåla. Men det skulle og bli reform i formverket, lydverket og ordtilfanget. Målet var "Den størst mulige tilnærming mellom de to målformer forsaauidt en saadan tilnærming naturligen kan bygge på det levende talesprog". Dette måtte sjølvsagt gjelda framandorda også.

I 1917-reforma vart framandorda behandla etter same hovudreglar som det norske ordtilfanget. *e* kom i staden for *æ* i ord som *portrett, refreng, fenomen, presis, resonnement, jubileum, majestet, premie, europeisk*. *æ* stod att berre framfor *r* (fransk *-aire*): *sekretær, salær, populær*.

Regelen om dobbelkonsonant vart gjennomført konsekvent i utlyd og innlyd. Vi fekk *budgett, toalett, krystall, process, absolutt, butikk, artikkel, rokokko* osv. Avleidde framandord skulle følgja grunnordet, såleis *apellere, kapellan*. Det var unntak for ord med trykket på første staving, som *kritikar*, og somme verb, t.d. *fabrikere*.

Framfor *e* vart skrivemåten *kj/skj* gjennomført: *kjemi, kjerub, skjema*.

s kom i staden for *c* i verb med endinga *-sere*: *redusere, produsere*, likeins i endinga *-ise*: *servise, kaprise*. *s* kom også

inn i einskildord som *farse, aksent, aksept, rase, desember*.

Endinga *-tion, -sion, -ssion* i bokmålet skulle no skrivast *-sjon* som på nynorsk. Men somme ord skulle likevel ha den gamle skrivemåten, mellom dei som var rekna for "mer fjerne og fremmede".

Ein del vanlege framandord fekk lydrett skrivemåte. *sj* kom inn for *ch, sch, j* i *drosje, sjakk, sjalusi* o.a.; *øi* (bokmål) for *eu* i sigøiner, nøytral; *oa* for *oi* i *toalett*, *å* for *aw* i *tråle, lj* for *ll* i *gerilja*.

Fjernare ord skulle skrivast som før, t.d. *migræne, mondæn, attaché, souper*.

Frå og med 1917 var systemet for å ta mot og fornorska framandord frå latin/gresk, fransk og tysk, godt som fullstendig. For ord frå desse språka vart det no berre spørsmål om ein ønskte ein norsk skrivemåte eller ikkje.

I 1917 vart bokmålet opna for trekjønnsystemet. Men førebels fekk det lite verknad for framandorda. Dei framande substantiva var stort sett hankjønnsord. Det vart fastsett at somme framandord som før hadde hatt hokjønnsbøying på nynorsk, skulle bøyast som hankjønnsord. Mellom dei var *adresse, fane, karantene, maskin, planet, sjokolade*. Ord på *-isme* skulle også ha hankjønn.

På bokmål var inkjekjønnsorda delt i to grupper, dei som skulle ha fleirtal med *-er*, og dei som ikkje hadde ending i ubestemt fleirtal. Framandord med trykk på siste staving, t.d. *dokument*, høyrde til i første gruppa. På nynorsk hadde alle inkjekjønnsord lik bøying, bortsett frå nokre særgrupper framandord.

I nynorskrettskrivinga av 1917 er det ført opp fleire reglar enn for bokmålet. Det gjeld først og fremst ting som alt var fastsette for bokmål og som hadde vore praktiserte lenge i nynorsk, som *ks* for *x* osv. Dessutan heiter det at ein helst skal halda på *c* for */s/* i framlyd, men bruka *s* i innlyd.

Skrivemåten med *-a* i geografiske namn som før hadde hatt den tyske endinga *-en* på bokmål, vart innført i 1917: *Gallia, Arabia, Italia*.

I reformen vart det — som vanleg — teke omsyn til kva ein trudde folk kunne godta over litt tid. Somme vanlege framand-

ord vart difor ståande uendra i bokmål: *chef, cigar, geni, officer* o.a.

Framandord på norsk folkemåls grunn

Den store rettskrivingsendringa i mellomkrigstida kom i trettiåra. I den var framandorda eit svært underordna spørsmål, men det vart likevel gjort eit par vedtak som sette merke etter seg.

I 1938 vart *s* innført for *c* i framlyd både på bokmål og nynorsk. Former som *sivil, sensor, sement, sirkel*, kom inn.

Det vart vedteke stavemåte for ca 200 framandord, oftast ein ny, men i somme tilfelle ei stadfesting av det som var: *attaché, champagne, champion, journalist* osv. I andre ord vart *sj* innført for *ti* (*aksje*), *sch* (*bransje*), *g* (*gasje, personasje*), *ch* (*sjef, sjekk*), *j* (*sjalu, sjeté*). Det vart og innført somme valfrie former, trass i at mandatet for rettskrivingsreformen var å skjera ned på talet med valfrie former. Det galdt *chance* el. *sjanse*, *charme* el. *sjarm*, *bridge* el. *bridsj*, *match* el. *metsj*, *saucisse* el. *såsiss*. Mellom dei valfrie har alle dei fornorska formene slått gjennom i bruk, unnateke *metsj* og *bridsj*.

Hovudregelen var som før å fornorska det vanlege, og la dei sjeldnare orda vera.

Somme framandord som før kunne ha fleire kjønn på nynorsk, vart no hankjønnsord: *pagode, periode, serenade* o.a. Til gjengjeld vart det valfritt hankjønn eller hokjønn for nokre ord på bokmål: mellom dei var *antenne, bombe, celle, drosje, presse* (*dags-*), *adresse, almanakk, art*.

Læreboknormalen og framandorda

Læreboknormalen av 1959 skulle først og fremst avgrensa utvalet av former til bruk i læremiddel. Men samstundes vart det gjort somme endringar i sjølve rettskrivingsnormalen, også for framandorda.

Før 1959 var det uklart om den greske diftongen *eu* skulle skrivast *eu* eller *ev*. Begge var brukte både på bokmål og

nynorsk, i nynorsk *ev* meir enn *eu*. Å bruka *ev* gav betre melding til norske lesarar om uttalen. Men *eu* var i samsvar med internasjonal skriveskikk.

I somme ord hadde *eu* fått uttale /øy/ og vart skriven *øy* (nøytral, farmasøyt). Her vart *øy* ståande. I andre ord vart *eu* den tillatne skrivemåten. Men dei vanlegaste orda fekk likestilt skrivemåte med *ev* (*eunukk/evnukk*, *neur-/nevr-*, *pseudo-/psevdo-*).

Mellom dei einskildorda som fekk fastsett skrivemåten for bokmål og nynorsk var det ein del framandord, og igjen var det noko nytt, noko status quo og eit par tilbaketog i høve til 1938. *bridge* og *match* vart eineformer att. *chassis* og *chaussé* vart ståande. Skrivemåtane *haik*, *kalif*, *maniky(r)e* og *manøver* vart fastsette.

I 1959 vart det og ført opp somme godkjende skrivemåtar som viser presset frå engelsk i etterkrigstida. *jamboree*, *pickles* og *service* kom inn som godkjende skrivemåtar.

I rettskrivingsarbeidet fram til og med 1938 var framandorda skilde ut som eiga gruppe. Om det ikkje vart sagt, var det likevel klart at ein såg på desse orda som ei gruppe som helst skulle gjennom ein tilpassingsprosess før dei kunne reknast som norske ord. I 1959 står framandorda oppførte innimellom norske ord som får fastsett skrivemåten, som einskildord. Det er mogleg at dette var uttrykk for at ein såg på framandorda på ein litt annan måte i 1959 enn i 1938, og ikkje lenger trekte ei så streng grense mellom norsk og unorsk ordtilfang.

Ein del ord med skiftande kjønn i dialektane fekk fastsett kjønn, mellom dei mange nyare framandord og lånord: *appelsin* (m), *bardun* (m), *brosjyre* (m), *kontrakt* (m), *pulje* (m) o.a.

For nynorsk vart det fastsett bøyingsystem for framandord med inkjekjønn av typen *akvarium* (*akvariet* — *akvarium* — *akvaria*) unnateke stoffnamn på *-ium* (*aluminium* — *aluminiumet*), for typen *album* (*albumet* — *album* — *albuma*) og *aktivum* (*aktivumet* — *aktiva* — *aktiva*).

I offisiell målbruk og avisspråket og fagspråket har verbalabstrakta på *-ing* fått stor plass etterkvart. Det gjeld også verba med endinga *-ere*, som ofte har ugjennomsiktig rot. På nynorsk

har desse verbalsubstantiva hokjønn. Det finst *-ing*-ord med hankjønn, men det er stort sett konkret. Frå 1959 har verbalabstrakta på *-ing* hatt valfritt hankjønn eller hokjønn på bokmål, og det har såleis blitt ei etter måten stor gruppe framandord som på nynorsk er, og på bokmål kan vera, hokjønnsord.

Normering av framandord i Norsk språknemnd og Norsk språkråd

Læreboknormalen av 1959, som alt er omtala, blei laga i regi av Norsk språknemnd, som blei skipa i 1952. Det var det første permanente offentlege organet til å ta seg av spørsmål-spørsmål som var skipa i Noreg.

I tillegg til vedtaka i læreboknormalen behandla Språknemnda ofte problem med framandord gjennom rådgjevingstenesta som nemnda dreiv. I samarbeidet mellom språknemndene har og framandorda vore oppe til drøfting, særskilt på møtet i Stockholm i 1955. Det vart det uttrykt ønske om å finna sams reglar for behandlinga av framandord i dei nordiske språka. Språknemnda tok opp arbeidet med å tilpassa terminologien for ulike fagområde til norsk, og her vart det og samarbeid mellom dei nordiske landa.

Svært mange nye termar har ein funne avløyserord for i norsken, eller laga omsetjingslån. Men i mange tilfelle blir framandordet tilpassa norske skrivereglar. Her kan det vera mange omsyn som gjer seg gjeldande, m.a. har det vore vanleg å søkja råd hjå norske fagfolk og i den svenske og danske språknemnda om skrivemåten. Eit oversyn av vedtaka om skrivemåten av einskildord frå 1959 til 1975 viser at dei svært ofte gjeld framandord, og at praksis har vore noko skiftande i fornorskinga.

Ein del ord har vorte heilt fornorska i skrivemåten, t.d. *appendiks, baskyl, benefisert, bulldogg, bumerang, gipyr, girlande, frilans, krasj, persiflasj, pissoar, pastisj, salisyl, sinders, trupp*.

Andre er fornorska delvis eller den framande skrivemåten har blitt godkjend: *akkviescere, benefice, brahman, bungalow,*

cisterne, design, acetyl, cosinus, ekstrinsik, ghetto, incitere, lektie, shorts, sweater, roastbiff, vaudeville.

Nokre få substantiv er komne inn frå engelsk i fleirtalsforma: *hands, sinders, tanks, tips, triks.*

Somme substantiv har fått valfritt kjønn, anten hankjønn/hokjønn: *novelle -a/-en* (bm) eller hankjønn/inkjekjønn: *bløff -en/-et, bordell -en/-et, formular -en/-et, lakk -en/-et.* Fleire substantiv på *-in* (*kaffein, musselin*) har valfritt hankjønn/inkjekjønn.

Ein del substantiv har fått dobbelform, ei fornorska form ved sida av den opphavlege. Døme: *tape/teip, suggesjon/suggestiøn, rassia/razzia, protesjé/protegeé, monter/montre, nikkens/knickers, bauksitt/bauxitt, bursjoasi/bourgeoisie.*

Desse orda er behandla eitt for eitt. Det er mogleg at sjølve arbeidssituasjonen gjer det vanskeleg å følgja allmenne normer for fornorsking, slik det vart gjort ved dei større rettskrivingsreformane. Det er ikkje så lett å sjå om eit ord bør reknast som vanleg eller sjeldant når ein behandlar det isolert. Men like viktig har det vel vore om ordet har sjanse til å slå gjenom i fornorska form.

Her støyter ein mot den private normeringa som går for seg i t.d. pressa; kvar avis har bestemt seg for kva språknorm ho vil følgja, og dei som arbeider med språknormering har sjølv sagt ingen kontroll med kva for framlegg som blir tekne i bruk. Det same gjeld forlag, private selskap osv. I siste omgang blir det språkbrukarane sjølve som avgjer kva dei vil bruka, men det er igjen avhengig av kva dei er vane med så sjå på trykk.

Mitt eige inntrykk er likevel at pressa er velvillig instilt til fornorsking av framandord, kanskje meir no enn for femten—tjue år sidan.

Engelsk-amerikanske framandord

Ordtilfanget i engelsk-amerikansk fell grovt sett i to grupper, det som har germansk og det som har romansk opphav. Ord og ordelement frå den siste gruppa vert ofte omtala som internasjonale, — røter og avleiingsledd er kjende gjennom

fleire europeiske språk og har sams opphov i latinen, med ein tradisjon som frispråk for vitenskapane gjennom mange hundre-år. Uttrykk som *structural reform* eller *socio-linguistics* gliar lett over til *strukturereform* eller *sosiolingvistikk* — her har det norske språket eit system for å ta mot. For nordmenn flest er desse orda likevel framandord, sjølv om dei blir stava etter norske rettskrivingsprinsipp og tilpassa språksystemet elles, fordi rota er ugjennomsiktig. I seinare år har innvendingane mot uforståeleg ekspertspråk kome tett, og oftast er det dette ordtilfanget skytset blir retta mot.

Anleis er det med ord og uttrykk frå engelsk daglegtale. Det engelske rettskrivingssystemet er inkonsekvent, og sambandet mellom skrift og uttale er ikkje så fast som i norsk. Denne inkonsekvensen følgjer med på lasset når orda vandrar til nye språkmarknader. Sjølv om det er mykje likt mellom norsk og engelsk, er det så stor skilnad på uttalen at ein engelskmann truleg ville ha vondt for å kjenna att eit engelsk ord som var heilt assimilert i norsk. Det er særleg vokalane og diftongane som valdar problem. Ta uttalen av *a* i engelske ord. *Tanums store rettskrivningsordbok*, som fører opp ein god del engelske ord som er vanlege i Noreg, har følgjande uttalemarkeringar:

a = /a/ *cardigan* /kardigen/, *charter* /tsjate/.

a = /e/ *back* /bekk/, *bacon* /beken/, *blazer* /bleser/.

a = /ei/ *baseball* /beisbål/, *bookmaker* /bukmeiker/, *catering* /keitering/.

a = /æ/ *bag* /bægg/, *bandy* /bændi/, *caravan* /kærævæn/.

a = /å/ *crawl* /krål/, *squash* /skvåsj/.

Korleis fornorska anglisismane?

Korleis skal slike ord tilpassast norsk uttale, rettskriving og bøyingsystem?

Det finst døme på både ei fullstendig og ei delvis fornorsking av slike ord, som har slått gjennom. *trål* (trawl) vart innført i 1917. Etter same mønster kunne ein skriva *krål* og *skvåsj*. *r*-en i *crawl* blir alltid uttala som norsk /r/, det er danna verb *crawle* osv. Ein ville mista sambandet med det norske ordet

kravle, men det er vel eit samband som knapt eksisterer for andre enn språkkunnige.

Ein kan også fornorska ord delvis, og vona at det fører til ein stabil norsk uttale etter kvart. Når *crash* blir *krasj* på norsk, må ein rekna med at vokalen etterkvart blir uttala som /a/ og ikkje som engelsk /æ/. Dersom det ikkje er grunn til å endra konsonantane, kan det og skje at vokalane får norsk uttale etter kvart, som i *spurt*. Der har engelsk /ø/ og norsk /u/.

Det viser seg ofte at det tek litt tid før uttalen av framandord stabiliserer seg. Når den prosessen er ferdig, ville det kanskje ikkje vera så vanskeleg å fornorska. Ordet *bluff* vart lenge stava med *u* i Noreg, men i 1938 kom skrivemåten med *ø* inn, og den er no einerådande. Tanum oppgjev /tsjate/ som uttalen av *charter*. Ein vanlegare uttale i dag er /sjarter/. Dersom dette viser seg å vara, vil det vera rimeleg å bytta ut *ch* med *sj* — som i så mange andre framandord.

Eit problem som er større i dag enn for ein del år sidan, er at det framande skriftbiletet får betre høve til å setja seg fast fordi folk les mykje meir. Fotballspråket har døme på det. Det er vanskeleg å tenkja seg skrivemåten *køpp*, *bekk*, *åfsaid*, *gåll* for *cup*, *back*, *off-side*, *goal*, sjølv om uttalen er heilt stabil. Men verba *centre* og *counter* har blitt *sentre* og *kontre* utan problem.

Anglisismane og norsk bøyingsystem

Sjølv om eit engelsk ord kan vera vanskeleg å fornorska i seg sjølv, går det overveldande fleirtalet av ord greitt inn i det grammatiske systemet i norsk. Dei fleste er substantiv og får hankjønn på norsk. Dei fleste verbalsubstantiva på *-ing* får også hankjønn på bokmål, t.d. *clearing -en*, *casing -en*, *camping -en*, *coating -en*, *cutting -en*, men *fading -a* el. *-en*. På nynorsk har *camping*, *clearing* og *fading* hokjønn, men *cutting* hankjønn. Her har ein plassert orda etter skiljet mellom verbalabstrakt og konkret på *-ing*, og vel også etter kva kjønn desse orda har fått i daglegtalet.

Engelske tostavings verbalsubstantiv på *-ing* skil seg frå norske ved at dei har tonem 1, men dei norske har tonem 2.

Dersom ein fornorskar skrivemåten kjem truleg orda og til å skifta tonem, fordi tonem 1 er assosiert med den engelske skrivemåten, m.a.o. med at ordet ikkje er norsk. Det er rimeleg at eit tonemskifte også ville føra til at somme av orda får hokjønn i daglegtalen til mange nordmenn, slik at det blir aktuelt å gje fleire av orda hokjønn som mogleg bøyning på bokmål.

Eit mindre tal substantiv har fått inkjekjønn i norsk, t.d. *bacon, band*.

Dei fleste engelske verb er einstava. På norsk får dei infinitiv -e (bm) og -e/-a (nn), og går inn i den største klassa svake verb, med -a/-et (bm) og -a (nn) i fortid. Verb av romansk opphav som har fått kortform på engelsk får endinga -ere på norsk: *accept, constitute* blir *akseptere, konstituere*.

Adjektiv er ubøyelege til dei er integrerte i norsk, og ikkje kjennest som framandord lenger. Når det er skjedd blir dei bøyde etter norsk reglar. Korkje *gem* (av *game*) eller *kul* (av *cool*) er komne inn i ordbøkene enno, kanskje fordi dei kjennest som slang, men her er både skrivemåten og bøyings-systemet tilpassa norsk i vanleg språkbruk.

Så lenge eit engelsk substantiv kjennest framandt, får det ofte fleirtalsendinga -(e)s i vanleg språkbruk. Ein kan sjå både *hippies* og *hippier* på trykk, om kvarandre. Ei norsk popgruppe har litt på spøk kalla seg *Tre buserulls*, i tydeleg parallell til dei engelske popgruppenamna *The nn-s*.

Politikken for normering av desse orda har vore å venta og sjå. Dersom ordet glir inn og etter kvart får ein stabil norsk uttale, kanskje også ei norsk skriftform, blir det sanksjonert etter kvart i ordbøkene. Eksperiment har ein vore forsiktig med; *bridsj* og *metsj* slo ikkje gjennom, og har gått ut att. I staden er det innført valfrie fornorska eller framand form på ein del ord, i vona om at ein kan stryke den framande forma etter nokre år.

Haldninga til anglismane i Noreg

Sjølv om det fanst ein del engelske framandord i norsk før den andre verdskrigen, var det frå 1945 og utetter at storflaumen av orda kom, saman med ein flaum av nye produkt

og ny kunnskap, særleg i teknologien. Ofte kom ordet saman med tingen, verna som amerikansk varemerke; døme er *cola* (*Coca* eller *Pepsi*) *levis* (no uttala /leviss/ mellom ungdom). Sjølv om dei som selde varene hadde vilja, kunne dei ikkje endra orda.

Mengda med engelsk-amerikanske framandord skremde mange, ikkje minst dei som hadde det norske språket som fag og interesse. I 1965 var anglisismane i sals- og reklamespråket hovudemnet på årsmøtet i Norsk språknemnd. Referatet frå møtet gjev eit glimt av ei nokså utbreidd stemning på den tida.

Foredragshaldaren, direktør Kværk, peikte på at språksituasjonen i Noreg var ustø. Det letta påverknaden frå engelsk-amerikanske ord. Dessutan hevda han at vanlege folk, særleg ungdommen, slett ikkje var fiendtlege til engelsk. Engelsk/amerikansk var språket til dei som vann den andre verds-krigen. Han meinte at mange medvite angliserte språket sitt, og reklame- og salsfolk kunne berre merka seg det og retta seg etter det. Det var ikkje deira oppgåve å driva språknormering.

Debatten etterpå verkar i referat heller dyster. Fleire meinte det var fare for at engelsk kunne bli hovudspråket i Noreg før altfor lang tid var gått, sjølv om det var ei utvikling dei ville gjera sitt til å motarbeida.

Ser vi tilbake i dag, er det nok mykje som tyder på at foredragshaldaren hadde eit viktig poeng når han peikte på *haldninga* til dei nye orda. Synet på USA og alt USA står for har endra seg mykje, og nordmennene har m.a. vore gjennom EF-striden, som fekk mange til å setja meir pris på eige språk og kultur. I dag er det vel ingen som trur at soga om det norske språket nærmar seg slutten. I staden opplever vi at norsk blir brukt på område der engelsk var einerådande for 15 år sidan, t.d. i populærmusikken. For kort tid sidan kom det ei rockeplate med tittelen *Noregs heitaste* . . . I musikarmiljøet går det og føre seg ei tilfeldig og spontan fornorsking av framandord — ein kan sjå handskrivne plakatar om *rokke*-konsert, *pønkkveld* o.a. Det er ikkje lenger eit sikkert salsfremjande middel å bruka engelske namn på varer. Tvert imot har det blitt eit problem å finna eit norsk avløyсарord for *potetchips* fordi *potetløv* alt er oppteke som varemerke.

Har fornorskingspolitikken nådd fram?

Har Noreg lykkast i å få ut dei framande bokstavane og tilpassa framandorda norske uttale- og skrivereglar?

Langt på veg har vi vel det. Eg tok ei stikkprøve i ei norsk dagsavis (Dagbladet 21.4.80). Her fann eg følgjande ord med avvik mellom form og uttale etter norske reglar: *jazz, nachspiel, nazisme, scene, cembalo, centimeter, show, rock, dobbelsculler, walk-over, ajour, back, sidehalf, matchvinner, score, cupfinale, jamsession, off-side-taktikk, debut*. Om ein ser bort frå spørsmålet om bindestrek og særskriving/samanskriving, er alle desse skrivemåtane å finna i *Tanums store rettskrivningsordbok* (1979), og må reknast som godtakande. Det er mindre enn eit ord pr side (24 ss). Dessutan fann eg *come-back, oxymoron* og *velociped*, men her markerte journalisten ved utheving at han brukte eit ikkje-norsk ord. Ein del av orda stod fleire gonger. Likevel er ikkje dette mykje. Fornorska framandord var det derimot tett av, særleg på dei politiske sidene.

Vi har eit system for å ta mot framandord frå latin/gresk og fransk og tysk, og det er så velkjend at skrivande folk bruker det utan å spørja etter vedtak i Språkrådet. Eg noterte nyleg under eit fjernsynsprogram at *encephalogram, encephaline, naloxone* utan vidare var omskrive av tekstaren til *enkefalogram, enkefalin* og *nalokson*. Slike døme finst det mange av.

Synet på normering før og no

Haldninga til normering av framandord har endra seg sidan arbeidet tok til for godt over 100 år sidan.

Inntil langt inn i dette hundreåret skilde språknormerarane mellom ønskjelege og ikkje ønskjelege framandord. Ord vi ville ha, skulle fornorskast, dei andre skulle stå i framandstavemåte. Slik kunne ein kanskje halda dei ute av språket. Fagspråket kunne godt ha store innslag av framandord. Det faglege miljøet i Noreg var likevel så lite at fagfolk måtte lesa litteratur på framande mål. Då kunne det vera like greitt om fagorda hadde sams stavemåte overalt.

Skrivemåten av framandord 1907 til i dag

Matias Skards ordliste galdt for nynorsk, Aars, og Hofgaard, Retskrivningsregler, for bokmål. Frå 1917 var skrivemåten for desse framandorda lik på bokmål og nynorsk. — tyder at ordet ikkje står oppført.

Aars, Hofgaard Retskrivnings- regler 1907	Matias Skard Nynorsk ordbok 1911	Rettskrivinga 1917
—	—	akseptere
—	atelier	atelier
—	bensin	bensin
—	—	—
—	buljong	buljong
—	—	brosjyre
budget	budgett	budgett
byraa (bureau)	byraa	byrå
chauffør	—	chauffør
check	—	check
chef	sjef	chef
cykkel	—	sykkel
—	—	diskusjon
engagement	—	engagement
excentrisk	—	excentrisk
fasade (facade)	fasade	fasade
—	—	gerilja
—	—	—
interview	—	intervju
jaloux	—	sjalu
konferanse (ence)	—	konferanse
kostyme	—	kostyme
mansjet	—	mansjett
—	—	—
—	—	majones
—	nasjon	nasjon
refleksion	—	refleksjon
ressurs	—	ressurs
raisonnement	—	raisonnement
social	—	social(ist)
sukces	—	sukces
—	—	—
toilet	—	toalett
—	—	—
sink	sink	sink

Rettskrivinga 1938	Rettskrivinga 1959	Tanums store rettskrivnings- ordbok 1979
akseptere	akseptere	akseptere
atelier	atelier	atelier
bensin	bensin	bensin
—	—	bløffe
buljong	buljong	buljong
—	brosjyre	brosjyre
budsjett	budsjett	budsjett
—	byrå	byrå
sjåfør	sjåfør	sjåfør
sjekk	sjekk	sjekk
sjef	sjef	sjef
—	sykkel	sykkel
—	diskusjon	diskusjon
engasjement	engasjement	engasjement
eksentrisk	eksentrisk	eksentrisk
—	fasade	fasade
—	gerilja	gerilja
—	—	hets
—	handikap	handikap
—	intervju	intervju
—	sjalu	sjalu
—	konferanse	konferanse
—	kostyme	kostyme
—	mansjett	mansjett
—	mannequin	mannekeng el. mannequin
—	majones	majones
—	nasjon	nasjon
—	refleksjon	refleksjon
—	ressurs	ressurs
—	resonnement	resonnement
sosial	sosial	sosial
suksess el. succès	suksess el. succès	suksess el. succès
—	—	tape el. teip
—	toalett	toalett
—	vaier el. wire	vaier el. wire
—	sink	sink

Ein føresetnad for eit slikt syn måtte vera at det var *mogleg* å regulera tilgangen på framandord, å sortera, fortolla og avvisa ved grensa til riket. Før var det slik i alle fall i større grad enn no. Den gongen flaut informasjonen seinare og i trongare kanalar. I dag er tilgangen på bøker, filmar, fjernsynsprogram o.a. frå alle kantar av verda så enorm at ingen kan styra eller sortera han, og dermed kjem dei framande språka inn over oss også.

I dag kan ein sjå at spørsmålet om kva som er ønskjeleg å ta inn av framandord, og spørsmålet om fornorsking, ikkje er det same. Det går an å fornorska meir eller mindre automatisk og likevel motarbeida overdriven bruk av unorsk språktilfang. Kommunikasjon i skrift her i landet dreier seg om kommunikasjon til norsktalande, stort sett, og då må ein halda seg til det som gjev meining og når fram i det norske språksamfunnet. Noko anna er at den som brukar eit framandt ord, bør kunna gjera det utan å bryta med det norske språkssystemet.